

Ioan Biriș

*DESPRE*  
DUMNEZEU  
LOGICĂ ȘI  
RAȚIUNĂ

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,  
cod poștal 031310, RomâniaDifuzare / distribuție carte: 021 348 14 74  
0733 131 145, 0728 084 802  
difuzare@edituraeikon.roRedacția: 021 348 14 74  
0728 084 802, 0733 131 145  
contact@edituraeikon.ro  
www.librariaeikon.roEditura Eikon este acreditată de  
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României  
BIRIȘ, IOAN

Despre Dumnezeu, logică și rațiune / Ioan Biriș. - București : Eikon, 2026

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-49-1720-1

2

Editor: Valentin Ajder

E I K O N

București, 2026

## CUPRINS

|                     |    |
|---------------------|----|
| CUVÂNT ÎNAINTE..... | 11 |
|---------------------|----|

### CAPITOLUL I

#### PROBLEMA RAȚIONALITĂȚII:

|                                        |    |
|----------------------------------------|----|
| NATURĂ, CONCEPT ȘI FORME.....          | 19 |
| 1.1 Despre natura raționalității ..... | 21 |
| 1.2 Conceptul de raționalitate .....   | 28 |
| 1.3 Forme de raționalitate.....        | 43 |

### CAPITOLUL II

#### TRANSFORMĂRI ALE CATEGORIEI

#### DE RAȚIONALITATE. DE LA RAȚIONALITATEA

|                                                |    |
|------------------------------------------------|----|
| DEDUCTIVĂ LA RAȚIONALITATEA PROBABILISTĂ ..... | 56 |
| 2.1 Modelul deductiv de raționalitate .....    | 57 |
| 2.2 Inducție și probabilitate .....            | 62 |
| 2.3 Gradația raționalității.....               | 72 |

### CAPITOLUL III

#### REVOLUȚIA PROBABILISTĂ.

|                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|
| MODELARE ALGEBRICĂ SAU/ȘI GEOMETRICĂ? .....                       | 77 |
| 3.1 Despre natura duală a probabilității .....                    | 78 |
| 3.2 O revoluție probabilistă? .....                               | 87 |
| 3.3 O modelare algebrică sau/și geometrică a probabilității ..... | 94 |

## CAPITOLUL IV

### CĂTRE O RAȚIONALITATE „SLABĂ” SAU FORMULA

|                                                                               |     |
|-------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <i>DOPPELSATZ</i> A LUI HEGEL.....                                            | 109 |
| 4.1 Hegel în căutarea unei metodologii proprii.....                           | 112 |
| 4.2 Doppelsatz: o conversă logică imposibilă? .....                           | 119 |
| 4.3 De la Doppelsatz la „asimilatorii analogici”<br>în dicursul teologic..... | 133 |

## CAPITOLUL V

### DESPRE SPECIFICUL LIMBAJULUI RELIGIOS..... 139

|                                                                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 5.1 De la Wittgenstein I la Wittgenstein II<br>sau schimbarea de paradigmă în filosofia și logica limbajului... | 142 |
| 5.2 Turnura performativă și limbajul religios .....                                                             | 150 |

## CAPITOLUL VI

### FACULTĂȚILE GÂNDIRII:

|                                                                                          |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| INTELECT, RAȚIUNE ȘI SPECULAȚIUNE .....                                                  | 160 |
| 6.1 Diferențieri între intelect, rațiune și speculațiune.....                            | 162 |
| 6.2 Analogia gândirii naturale din intelect<br>sau analogia cantitativ-calculatorie..... | 167 |
| 6.3 Analogia din facultatea rațiunii<br>sau analogia structural-calitativă.....          | 171 |
| 6.4 Analogia din speculațiune<br>sau analogia structural-simbolică.....                  | 175 |

## CAPITOLUL VII

### INFERENȚA TEOLOGICĂ DIN ANALOGIA

|                                                                                                       |     |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| PROPORȚIONALITĂȚII. ASPECTE LOGICE .....                                                              | 183 |
| 7.1 Tripartiția analogiei.....                                                                        | 184 |
| 7.2 Inferența teologică din analogia de<br>proporționalitate este validă logic: J. M. Bochenski.....  | 190 |
| 7.3 Inferența teologică din analogia<br>de proporționalitate nu este validă logic: Humphrey Palmer... | 193 |
| 7.4 Analogia de proporționalitate ca transfer<br>de structuri cu semnificație simbolică.....          | 195 |

## CAPITOLUL VIII

### DESPRE LOGICA TRINITĂȚII CREȘTINE. RELAȚIILE

|                                                                              |     |
|------------------------------------------------------------------------------|-----|
| DE <i>CO-INERENȚĂ</i> ȘI DE CUIBĂRIRE ( <i>CO-LOCUIRE</i> ) .....            | 202 |
| 8.1 „Cerul cerului” ca principiu al totalității libere.....                  | 205 |
| 8.2 Co-inerența Persoanelor Trinității Creștine .....                        | 209 |
| 8.3 Relația de cuibărire (co-locuire)<br>în cadrul Trinității Creștine ..... | 214 |
| Bibliografie .....                                                           | 225 |
| Indice de termeni.....                                                       | 243 |
| Indice de nume.....                                                          | 247 |

(editori), *In memoriam Teodor Dima*, Editura Academiei Române, București, 2020; „Raționalitatea: natură, concept și forme”, în vol. Maria Oprea, Caius-Claudius Cuțaru (coordonatori), *Raționalitatea. Provocări actuale*, Editura EIKON, București, 2025.

O atenție crescută a fost acordată și metodologiei procedurilor de analogie, mai ales de când în filosofia contemporană a început să se vorbească tot mai insistent de o „raționalitate slabă” sau de o „gândire slabă”. În acest sens facem trimitere îndeosebi la studiile „Analogia ca formă esențială a gândirii naturale din intelect, rațiune și speculațiune”, în vol. *Studii de istorie a filosofiei românești*, vol. XIV, Editura Academiei Române, București, 2018; „Inferența teologică din analogia proporționalității. Aspecte logice”, în vol. Adrian Lemeni, Adrian Sorin Mihalache, Cristinel Ioja (coordonatori), *Adevăr, cunoaștere, credință*, Editura Basilica a Patriarhiei Române/ Editura Universității Aurel Vlaicu din Arad, București, 2018, dar și la studiul „Formula *Doppelsatz* a lui Hegel: o eroare logică?”, în vol. Emanuel Copilaș (coordonator), *Aventurile posibilului. Două secole de filosofie politică hegeliană*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2021.

Toate aceste cercetări și studii se regăsesc în capitolele volumului de față reluate în forme mai condensate sau mai dezvoltate, la care s-au făcut uneori adăugiri de texte pentru a completa analiza inițială ori pentru a asigura coerența și succesiunea problematicei abordate, în paralel cu o „aducere la zi” a surselor bibliografice folosite.

## CAPITOLUL I PROBLEMA RAȚIONALITĂȚII: NATURĂ, CONCEPT ȘI FORME

Pentru mulți dintre contemporanii noștri, îndeosebi esești în umanioare, e un motiv de mândrie că am intrat în era post-modernismului. Și asta pentru că post-modernismul nu ne mai „torturează” cu pretențiile raționalității, cu logica stresantă și cu rigorile spiritului științific. „Motivul evident pentru care oamenii evită să urmeze calea rațiunii este faptul că nu le place încotro îi poartă”<sup>1</sup>. Admițând cel mult o raționalitate „slabă”, unii post-moderni își propun o depășire și chiar o distrugere a raționalismului, susținând tot soiul de relativisme în legătură cu adevărul, cu știința și cu obiectivitatea, cu cerințele epistemologice și axiologice, în general cu raționalitatea.

Am asistat în ultimele decenii la un adevărat asalt al relativismului, al pluralismului, sociologismului și anarhismului etc. asupra raționalismului științific tradițional, dar și la un asalt al istoricismului, hermeneuticismului și al post-modernismului asupra fundamentelor raționalismului<sup>2</sup>. Desigur, aceasta și pe un fundal în care, din păcate, progresul din științele sociale cunoaște destule aspecte neacoperite încă privind modelele de comportament rațional

<sup>1</sup> Steven Pinker, *Raționalitatea*, traducere din engleză de Dan Crăciun, Editura Publica, București, 2021, p. 346.

<sup>2</sup> Daniel Andler, Parthasarathi Banerjee, Mahasweta Chaudhury, Olivier Guillaume (eds.), *Facets of Rationality*, Sage Publications, New Delhi/Thousand Oaks/London, 1995, p. 7.

folosite în economie, în teoria politică sau în etică, făcând loc paradoxelor, iar în științele cognitive s-a înaintat foarte încet către descoperirea fundamentelor logico-formale. Se rămâne, astfel, cu o imagine<sup>3</sup> a raționalității ca o mică insulă în oceanul iraționalității.

Cu toate acestea sau tocmai împotriva acestor asalturi raționalitatea revine<sup>4</sup> și trebuie să revină, căci ea se cere apărută ca un ideal care reprezintă ceea ce este mai bun în civilizația noastră<sup>5</sup>, un ideal care se cere reafirmat din când în când. Deoarece, asemenea crezului lui Hilbert<sup>6</sup>, în locul nesăbuitului *ignorabimus*, ar trebui să fim călăuziți mereu de gândul lui *wir müssen wissen, wir werden wissen* (trebuie să știm și vom ști), gând săpat și pe piatra de mormânt a marelui raționalist și formalist. La urma urmei, lupta pentru raționalitate se impune a fi asumată tocmai de către cei care se ocupă cu filosofia, întrucât arhicunoscuta și declarata semnificație a iubirii de înțelepciune este în realitate iubire de raționare și de raționalitate<sup>7</sup>, problema raționalității fiind problema filosofiei însăși. Să nu uităm – ne îndeamnă Robert Nozick – că raționalitatea a fost fixată, încă de grecii antici, drept nota distinctivă a umanului (omul ca animal rațional),

<sup>3</sup> *Idem.*

<sup>4</sup> *Idem.*

<sup>5</sup> John Kekes, *A Justification of Rationality*, State University of New York Press, New York, 1976, p. XIII.

<sup>6</sup> Piergiorgio Odifreddi, *Dumnezeul logicii. Viața genială a lui Kurt Gödel, matematicianul filosofiei*, traducere din italiană de Liviu Ornea, Editura Polirom, Iași, 2020, p. 117.

<sup>7</sup> Robert Nozick, *The Nature of Rationality*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey, 1993, p. XI.

fiind așadar o componentă crucială a imaginii de sine a speciei noastre, nu doar un instrument de cunoaștere sau de ameliorare a vieții. Iată de ce, „cu toate vulnerabilitățile rațiunii noastre, imaginea noastră despre viitor nu trebuie să fie un robot care emite la nesfârșit pe Twitter *fake news*. Arcul cunoașterii este lung și înclină spre raționalitate. Nu trebuie să pierdem din vedere câtă raționalitate există în jur”<sup>8</sup>.

## 1.1 Despre natura raționalității

Așa după cum subliniază și Steven Pinker, la întrebarea „ce este raționalitatea?” ar trebui să începem cu începutul<sup>9</sup>, adică e nevoie să pornim de la o definiție. Din păcate, ca în multe alte cazuri, termenul de „raționalitate” trimite la prea multe semnificații, urmarea fiind aceea că nicio definiție nu mulțumește, iar dicționarele nu reușesc de regulă să ocolească circularitatea banală că raționalitatea este „ceea ce are rațiune”!

Unii cercetători ai domeniului încearcă să explice raționalitatea pornind de la ceea ce ar putea constitui sursele de raționalitate, adică să răspundă la întrebarea în ce anume constă natura raționalității. În acest sens, de exemplu, într-un studiu relativ recent al lui Robert Audi<sup>10</sup>, ni se propune să luăm în calcul principalele surse clasice de bază („clasice” în sens de teoria facultăților de cunoaștere):

<sup>8</sup> Steven Pinker, *Raționalitatea*, p. 370.

<sup>9</sup> *Ibidem*, p. 58.

<sup>10</sup> Robert Audi, „Theoretical Rationality. Its Sources, Structure, and Scope”, în vol. Alfred R. Mele, Piers Rawling (eds.), *Rationality*, Oxford University Press, New York, 2004.

percepția, memoria, conștiința și rațiunea. Percepția, de pildă, mă încredințează rațional la un moment dat că este ora zece, pentru că atâta arată ceasul meu<sup>11</sup>. Această încredere perceptuală poate fi rațională dacă eu îmi amintesc cum să citesc ceasul, ceea ce înseamnă că adjectivul „rațional” nu funcționează uneori în mod independent de facultatea memoriei. În calitatea ei de sursă de cunoaștere, memoria este o sursă de bază a raționalității teoretice, dar și a actelor de justificare. Apoi, conștiința înțeleasă ca „lume interioară”, ne asigură accesul la gândire, respectiv la aspectele raționale. Iar rațiunea, mai precis raționarea, atunci când permite inferențe (fără a face apel la memorie), produce enunțuri care sunt considerate raționale<sup>12</sup> (fără a susține că nu se pot face și greșeli, în cazurile în care sunt inferate concluzii incorecte).

Cu toate că gândirea umană, îndeosebi în Occident – remarcă Abraham A. Moles – s-a străduit să obțină tot mai multă precizie, ființa umană nu este numai rațională, ci comportamentul său este mai degrabă un amestec de gândire rațională (adică gândire semantică, denotativă, deductivă, logică) și de impulsuri iraționale (sau poate mai bine spus din afara raționalului)<sup>13</sup>. Lucrurile stau așa, crede Moles, deoarece creierul uman are „două etaje”, primul fiind constituit din ceea ce specialiștii au numit „paleo-encefal”, adică un fel de „creier profund” moștenit din evoluție și responsabil de percepția imediată și de

reacțiile rapide la acțiunea stimulilor; iar al doilea etaj este format din ceea ce numim de obicei „creier”, dar care este o parte nouă, distinctă de precedentă, respectiv o parte recentă din evoluția genetică, numită uneori ironic drept „creier de lux”<sup>14</sup>, care este responsabil de ceea ce calificăm raționalitate și gândire științifică. Atunci, conchide Moles, și logica este un „lux al gândirii”, un lux destul de costisitor în biți/secundă, căci e nevoie de timp pentru a „reflecta”, pentru a produce deducții în lanț și alte operații numite raționale.

În ultimii ani, apelul la studiul creierului pentru a explica raționalitatea a devenit tot mai insistent. Acest apel a fost încurajat mai ales de rezultatele promițătoare obținute din analogia creier – computer. Numai că analogia nu este completă. Dacă primele teorii despre luarea deciziilor se bazau pe ipoteza că oamenii sunt actori raționali, observațiile de mai târziu nu confirmă în întregime această ipoteză. Deoarece „creierul – subliniază David Eagleman – este alcătuit din rețele multiple, concurente, fiecare având propriile obiective și dorințe. Când te gândești dacă să devorezi sau nu înghețata, unele rețele din creier doresc zahărul; alte rețele votează împotriva acestuia, din pricina unor considerații pe termen lung legate de propriul aspect; alte rețele sugerează că ai putea să mănânci înghețata dacă îți promiți că mâine mergi la sală. Creierul este ca un parlament neural, alcătuit din partide politice rivale care se luptă să fie la cârma statului. Uneori iei hotărâri în mod egoist, alteori dai dovadă de generozitate, alteori de impulsivitate și alteori gândești pe termen lung. Suntem ființe

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 19.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 25.

<sup>13</sup> Abraham A. Moles, *Les sciences de l'imprécis*, Éditions du Seuil, Paris, 1995, p. 27.

<sup>14</sup> *Ibidem*, pp. 28-29.

complexe pentru că suntem alcătuiți din multe imbolduri care vor să dețină controlul”<sup>15</sup>.

Pentru ipoteza computațională a creierului nu este importantă latura biologică, ci calculele pe care acesta le poate face. Dar știința creierului nu are încă un răspuns final la întrebarea dacă această ipoteză este validă sau nu. Dacă materia biologică, ne spune același Eagleman, are un element special nedescoperit până acum, atunci rămânem cu biologia noastră, ipoteza fiind contrazisă. În schimb, dacă ipoteza este corectă, rezultă că mintea umană poate trăi într-un computer<sup>16</sup>. Ceea ce înseamnă că mintea noastră nu are nevoie neapărat de un suport biologic.

Se va putea construi o inteligență artificială rațională (bazată pe calcul) și conștientă în același timp? Robotul umanoid iCub a fost proiectat și realizat să învețe precum un copil de doi ani, adică are ochi, urechi și senzori de mișcare, interacționând cu mediul și învățând diferite lucruri. Dacă unui iCub îi prezinți un obiect nou și îl numești („acesta este o minge roșie”), programul robotului va face legătura între imaginea vizuală și eticheta verbală, iar data viitoare îți va răspunde că acest obiect este „o minge roșie”<sup>17</sup>. Procesul fundamental este acela al interacțiunii, pe baza căruia robotul adaugă mereu informații în baza sa de date, învățând continuu, uneori poate să mai și încurce lucrurile, dar le corectează ulterior.

Revenind însă la perspectiva filosofică asupra raționalității și asupra raportului creier – minte, este important să ne întrebăm cum se face că anumite opinii sau credințe ale noastre pot fi considerate raționale. Un filosof al minții ca John Searle dă la un moment dat următorul exemplu. Percepția lui Jones că în acest moment plouă determină în mintea sa credința rațională că plouă și, în consecință, dacă trebuie să plece în timp ce plouă, pentru a nu se uda trebuie să-și ia o umbrelă, acesta fiind un comportament rațional. Pentru a explica astfel de credințe raționale, observă Searle, teoreticienii au inventat un „dispozitiv tehnic” numit „propoziția lui Ramsey”<sup>18</sup> (după numele inventatorului). În loc de „credința că plouă” punem un „ $x$ ”, apoi utilizăm un cuantificator existențial „există un  $x$ , astfel încât”. „Așadar, scrie Searle, urmează de aici că «există un  $x$ , astfel încât percepția că acum plouă determină  $x$ , iar  $x$  alături de dorința de a nu se uda determină comportamentul de a purta o umbrelă»”<sup>19</sup>.

Conform acestei explicații, o credință rațională poate fi orice stare mintală care nu se definește prin trăsături intrinseci, ci prin relații (cauzale, susține Searle), relații care constituie însăși funcția lor. De aici până la funcționalismul computațional (ca inteligență artificială în sens tare) nu a mai fost decât un mic pas, creierul ajungând să fie considerat un computer digital, iar mintea umană programul computerului. S-a instituit astfel o teribilă analogie<sup>20</sup>:

<sup>18</sup> John R. Searle, *Mintea. Scurtă introducere în filosofia minții*, traducere din engleză de Iustina Cojocaru, Editura Herald, București, 2013, p. 77.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 78.

<sup>20</sup> *Ibidem*, p. 80.

<sup>15</sup> David Eagleman, *Creierul. Povestea noastră*, traducere din engleză de Elena Ciocoiu, Editura Humanitas, București, 2018, p. 104.

<sup>16</sup> *Ibidem*, p. 190.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 191.